

פרשת מקץ: ראובן

דמותו של ראובן, הנבנית לאורך ספר בראשית, שנויה במחלוקת: פעם הוא יחיד הנלחם נגד הרבים בנסותו לשכנע את אחיו שלא להרוג את יוסף, ומונע בדבריו שפיכות דמים. פעם הוא נתפס בקלוננו בשוכבו עם בלהה פילגש אביו בעודו עובר על אחד מאיסורי העריות. עוד קודם לכן, ראובן משבש את סדרי מיטתו של יעקב כשהוא מביא לאמו דודאים מן השדה, דודאים שבסופו של דבר גורמים לרחל לוותר על יעקב בשביל לאה תמורת לילה שממנו יולד יששכר. בפרשה שלנו ראובן מופיע פעמיים. פעם אחת כשהוא מעיר לאחיו אל מול התעמרותו של "המשביר" במצרים: 'אמרתי לכם'. בפעם השנייה, כשיעקב נתון במבוכה גדולה מול דרישתו של המשביר להוריד את בנימין למצרים, ראובן מנסה לשכנע את יעקב להוריד איתו את בנימין וללא הצלחה. ויעקב משיב לו: "לא ירד בני עמכם".

נסה להעמיק קצת בדמותו הנבנית לעינינו. ראובן הוא בכורה של לאה ובכורו של יעקב. לאה שאוהבת את יעקב ומצפה כל ימיה להרדיות ולחום רואה בראובן קלף מנצח. "וַתַּהַר לְאֵהָ וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ רְאוּבֵן כִּי אָמְרָה כִּי רָאָה ה' בְּעֵינַי כִּי עָתָה יִצְהָרְבֵנִי אִישִׁי" (בראשית כט, לב). ראובן נולד בזכות מבטו של ה'. תחושתה של לאה היא שראובן הוא קרן שמש בחייה, תקוה לאהבה. המסר הזה של האומללות שיוצר הקיפוח, מוליד אצל ראובן את הצורך לגונן. טעם זה נצרב בראובן בד בבד עם הסגולה והיכולת לראות את העני והחלש, ולזהות מצוקות.

אחת מן הדרשות של דופי שהיה מנשה בן חזקיה מלך יהודה דורש היתה הדרשה על ראובן (סנהדרין, צט, ב). מנשה בן חזקיה היה סבור שניתן היה לקצר בסיפור הדודאים, הפרטים המרובים נראו לו כפטרט שאינו במקומו. בניגוד אליו, חז"ל התעמקו בכל פרט מן הסיפור הזה. ראשית, הם מציגים בפנינו מחלוקת על זיהוי הבוטני של אותו צמח דודאים ריחני (בבלי, שם; בראשית רבה, ויצא עב). כנראה בניסיון להתחקות אחר סגולותיו הייחודיות שגרמו לרחל לוותר על יעקב. שנית, חז"ל הדגישו כי היציאה "בימי קציר חטים" מלמדת שראובן לקח מן ההפקר ולא שלח ידיו בגזל. ניתן להפיק מן הסיפור הזה תובנה נוספת, שלישית, ולפיה ראובן הוא "בן של אמא", הוא נמצא בשדה וקוטף לה פרחים שתאהב. בפועל הוא גם מעלה את ערכה בעיני האמהות האחרות ונותן בידה כלי מיקוח על מה שהיא באמת רוצה, יעקב. הדאגה של ראובן לאמו נובעת הן מהיותו בן בכור והן מעצם ההזדהות שהוא מגלה עם אמו וסבלה. הדודאים הללו הם סמל לניחות מיוחד המצוי כהפקר בשדה, ורק הלוקח אותו מכיר בערכו: "ויבא אותם אל לאה אמו, להודיעך עד היכן הייתה כבודה של אמו עליו שלא טעמן עד שהביאם אל אמו" (בראשית רבה, שם).

לאחר פטירת רחל, ראובן מצפה לכך שאמו תוכר כאם העיקרית. אולם, יעקב לוקח את בלהה שפחת רחל לאשה חוקית. בתגובה: "וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו" (בראשית לח, יט-כב). על פי הפשט ראובן עבר

עבירה חמורה ביותר. חז"ל התקשו לומר כן, ונדמה שהעוקבים אחר דמותו של ראובן יגלו בנקל שאכן יותר מתקבל על הדעת לומר שהוא קינא לאמו אך לא שנהג בעזות מצח ושכב עם בלהה. וכך נאמר בגמרא:

"אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל האומר ראובן חטא - אינו אלא טועה, שנאמר (בראשית לה) ויהיו בני יעקב שנים עשר מלמד שכולן שקולים כאחת. אלא מה אני מקיים (בראשית לה) וישכב את בלהה פילגש אביו - מלמד שבלבל מצעו של אביו, ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה. (בבלי, שבת נה, ב)

ומוסיפה הגמרא על פי הברייתא: "אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר (דברים כז) ארור שכב עם אשת אביו ויבא חטא זה לידו? אלא מה אני מקיים וישכב את בלהה פילגש אביו - עלבון אמו תבע... עמד ובלבל את מצעה". ראובן לא יכול היה לשאת ששפחת אחות אמו תהפוך להיות צרה לאמו. הוא לא יכול היה להשלים עם ההשפלה הזו כפי שהוא חווה אותה. ולכן, נסחף והתערב בעניינים שאינם שלו. אין זה מעשה של רשעות ושפלות אלא של בעיה בשיקול הדעת, הרצון לעשות צדק משתלט על ישוב הדעת ולקחת האחריות. לימים, יעקב יתאר אותו כ"פחו כמים" (בראשית רבה, ויחי צז). אולם, כעת, יעקב אינו מגיב. התורה מספרת "וישמע ישראל, ויהיו בני יעקב שנים עשר" (בראשית לה, כב). המדרש מחבר את שני חלקי הפסוק כאילו הם סיבה ותוצאה: "מלמד שאמר לו ראובן בני אומר לך מפני מה לא הוכחתיך כל השנים הללו כדי שלא תניחני ותלך ותדבק בעשו אחי" (ספרי דברים, פר' דברים, ב). יעקב מכיר את ראובן ואת מזגו. הפזיזות והאכזבה מחוסר הצדק בבית יעקב עלולים היו לדחוק את ראובן למצוא משענת אצל עשיו, במסגרת "אחוות הדחויים". לכן, כדי לשמור על שלמות מניין שנים עשר הבנים שומר יעקב את התוכחה ליום אחרון ומותר לראובן לגלות בעצמו את מחיר "יקוב דין (הצדק) את ההר".

ואכן, ראובן שב בתשובה. התשובה המתוארת במדרש אף היא קיצונית. ראובן לא הצליח לסלוח לעצמו על העוול שגרם לאביו ועל הבוטות של מעשהו: "שהיה ראובן מתענה כל ימיו שנאמר (בראשית לז כה) וישבו לאכל לחם, וכי עלת על לב שהיו אחים יושבים ואוכלים לחם ואחיהם הגדול אינו עמם אלא ללמדך שהיה מתענה כל ימיו" (ספרי דברים, ואתחנן, לא). ראובן מצוי בתהליך של תיקון ובחרדה גדולה על שהפסיד את עולמו. והנה, דווקא אותה תכונה עצמה, של זיהוי החלש והנדכה, גורמת לו להיות היחיד הקשוב לחוסר האונים של יוסף: "וישמע ראובן ויצלהו מידם ויאמר לא נפנו נפש" (לז, כב).

כשיעקב מתחבט אם לתת לבניו להוריד את בנימין למצרים, מציע לו ראובן שאם לא ישיב לו את בנימין יוכל יעקב להמית את שני בניו בתמורה. דבריו של ראובן אינם שונים במהותם מדברי יהודה שערב לשלומם של בנימין. יש להניח גם שראובן לא חפץ במות בניו ובהציעו את העסקה לא התכוון אלא לומר שהוא יוודא את שובו של בנימין. בכל זאת, יעקב משיב לו: "לא ירד בני עמכם". בדבריו אלו ביטל יעקב את דבריו והצעתו. הצעתו של ראובן בעייתית מעיקרה: וכי נוח יהיה ליעקב במיתת נכדיו? ההסבר להצעה תמוהה זו קשור

בס"ד, אתר בית מורשה, פרשת מקץ תשע"ג, מיכל טיקוצ'ינסקי

באופיו: כדי לחוש את האחריות לבנימין אחיו במלוא עוצמתה, הוא צריך לראות זאת בעיניים של האובדן האישי שלו. להפנים את המצוקה של בן אובד. וכאן עקב האכילס שלה: נקודת המוצא שלו אינה נקודת מוצא של ערכים מוחלטים ושל אחריות אישית, אלא נקודת מבט בעייתית שיסודה בטרואומת ילדות. עמדה עמוסת מטען רגשי. אולי משום כך, מתוך הבנת הקשיים של ראובן, יום יבוא ויעקב יאמר לראובן, תוך מתן פשר ונחמה לחייו: "ראובן, בכורי אתה!".